

Anadolu'da deve yetiştiriciliği ve deve güręleri

Fatih ATASOY¹, Fatma Tülin ÖZBAŐER²

¹ Ankara Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Zootečni Anabilim Dalı, Ankara

² Arı Farma Ltd. Şti., Ankara

Geliş Tarihi: 25.12.2013, Kabul Tarihi: 27.02.2014

Özet: Deve, günümüzde yük taşıma ve ulaşımda kullanılmasının yanı sıra bazı ülkelerde sportif amaçlı Türkiye'de ise deve güręleri için yetiştiriciliği yapılan bir türdür. Anadolu'da yılın belirli dönemlerinde (Aralık-Mart ayları arasında) düzenlenen deve güręleri sayesinde geçmişten gelen ve daha çok yörük kültürüne ait bir gelenek sürdürülmektedir. Tülü'lerin havut giydirme töreni, güręe hazırlanmaları, gürę günü süslenmeleri ve seyircinin karşısına çıkıp kendi kabiliyetini ve gücünü gösterebilmesi tam bir şöendir. Batı Anadolu'da meraklıları sırf bu güręleri izlemek için uzun mesafeler kat etmeyi göze almakta, yetiştiriciler yıl boyu besledikleri devenin masrafını aldıkları ödöl ile karşılamaktadır. Sonuç olarak ta hem seyirciyi hem de yetiştiriciyi tatmin eden bir festival geręekleřmektedir.

Anahtar kelimeler: Anadolu, Deve, Deve Güręi, Yetiştiricilik

Camel breeding in Anatolia and camel wrestles

Summary: Camels were used for many years, freight forwarding and transportation. Nowadays it breeds for sport and show. In Turkey the main aim of the camel breeding is for wrestling. As an ancient Turkish tradition the camel wrestling carried out regularly in Western Anatolia every year between December and March. The wrestling is followed by a many people and included many ceremonies. Wearing "havut" to "Tülü"s and preparing them for wrestling are some of the ceremonies. The ornamentation on wrestling day and comforting the audience in order to show Tülü's power and ability is completely a festival. The audiences come from long distance to follow this activities and the camel owners are feed and take care of their camels only to join this wrestling. In concluded this festival is satisfy both the audience and the owner of the camels.

Key words: Anatolia, Camel, Camel Wrestling, Breeding

Giriş

Deve dayanıklı, yetiştiricisine sadık, sabırlı, aynı zamanda inatçı ve kindar özelliğe sahip olan bir türdür. Fizyolojik özellikler bakımından diğer ruminantlardan farklı olarak, uzun süre açlık ve susuzluğa dayanabilmekte, gerektiğinde idrar yapımını azaltıp, böbrek tubuluslarından üreyi resorbe ederek protein sentezlemesi geręekleřtirebilmektedir. Vücut sıcaklığını gece ve gündüz sıcaklıklarına göre azaltıp arttırabilmekte, beslenme şartlarının kötü olduğu durumlarda hörgücünde depoladığı yağ dokusunu kullanarak vücudu için gerekli olan enerji ve suyu temin edebilmektedir. Kanında bulunan eritrositler yüksek ozmatik rezistansa sahip olup, uzun süren susuzluk sonucunda fazla su içilse bile zarar görmeden kalabilmektedir. Morfolojik olarak çift tırnaklı olup, tırnakları arasında deri kıvrımı ve taban altında kalın nasır tabakası bulunmaktadır. Bu yapı devenin kumda ve karda batmadan hızlı bir şekilde yürütmesine yardımcı olmaktadır [19].

Derisi kalın olup, tüy yapısı dayanıklı, geğirgenliği düşüktür [16]. Kalın sıkı bağ dokudan oluşmuş ağız yapısına bağlı olarak çölde bulunan dikenli gıdaları değerlendirebilme özelliğine sahiptir [17]. Erkek develerde ağız içinde sinirlendiklerinde ya da kızgınlık esnasında şişen, yumruk büyüklüğünde içi hava dolu bir mukozal kese bulunmaktadır [19].

Develerin çok eski çağlarda Kuzey Amerika'dan Afrika ve Asya'ya göç ettikleri bilinmektedir [8, 13, 19]. Günümüzde sayıları, 2011 FAO verilerine göre dünyada 20.201.732 baş, Türkiye'de ise 1.254 baştır [2]. Daha çok göçebe hayatı yaşıyan kabileler tarafından yük taşıma ve ulaşımda, et ile sütünden yararlanmada kullanılan develer, Arap Emirlikleri, Hindistan ve Mısır gibi çeşitli bölgelerde yarış, Anadolu'da ise gürę amaçlı olarak ta yetiştirilmektedirler [10, 15, 17].

Coğrafi konum ve iklim şartlarına göre hörgüç yapısı değişen, tek hörgüçlü (Dromedary, Yoz, Hecine) ya da çift hörgüçlü (Bactrian, Buhur) develer

bulunmaktadır. MÖ. 3 bin'li yıllarda Dromedary'ler, Kuzey ve Doğu Afrika ile Arap Yarımadasında, Bactrian'lar ise Asya'da İran ile Gobi Çölü arasında evcilleştirilmişlerdir [1]. Günümüzde Dromedary develeri sıcak bölgelerde, çöl şartlarında, Afrika ve Avustralya'nın bazı bölgelerinde, Asya'nın doğusunda, Bactrian'lar ise soğuk step şartlarında, güneyin soğuk bölgelerinde, İran, Afganistan, Rusya, Moğolistan, Asya ve Çin'de yetiştirilmektedirler [13,19].

Resim 1. Dromedary devesi [5]

Resim 2. Bactrian devesi [5]

Morfolojik özellikler bakımından Bactrian develeri Dromedary'lere göre daha iri cüsseli olup, dağlık arazilerde kolaylıkla yürüyebilen, yapağısı

uzun ve verimi dromedary'lere göre yüksek, hörgüç yapısı daha sıkı, gebelik süresi daha uzun [13, 16, 17, 18], laktasyon süt verimi düşük olup sütteki yağ oranı ve kalori miktarı daha fazladır [16].

Anadolu'da yörük kültüründen gelenler, aile geleneği halinde geçmişten beri yetiştiriciliği ile uğraşanlar, çiftliğinde diğer hayvanlarla birlikte deve besleyen kişiler tarafından daha çok güreş amaçlı yetiştirilen ve Tülü adı verilen tek hörgüçlü dişi ile çift hörgüçlü erkeğin melezi develer bulunmaktadır [14, 15].

Tülü'ler tek hörgüçlü olup, Dromedary'lere göre daha koyu renkli, uzun tüylü ve daha güçlü yapıya sahiptirler. Ayak yapısı Dromedary'lerden farklı olarak dağlık arazilerde yürümeye elverişlidir. Erkek ve dişi Tülü'lerin kendi aralarında çiftleştirilmesi sonucunda elde edilen erkek yavruların genelde iyi güreşemedikleri, ancak bazen iyi güreşebilme kabiliyetine sahip, buhur özelliği (nacır adı verilen) ya da hecin özelliği (lök adı verilen) ortaya çıkan develerin olduğu da bildirilmiştir. Baba olarak tülü, ana olarak maya (hecin dişisi) kullanılarak yapılan melezlemelerde elde edilen iyi güreşebilme özelliğine sahip olan develere de kükürt denilmektedir. Nacır, lök ve kükürt develeri tek hörgüçlülüdür [15].

Resim 3. Tülü (güreş devesi) [6]

Anadolu'da deve güreşleri

Deve güreşi, dövüşten çok devenin kendi gücünü ve kabiliyetini seyirci karşısında sergilemesidir [7, 9]. Güreşler genelde eğitim, kültür, sağlık, spor amaçlı konularda faaliyet gösteren dernekler tarafından dü-

zenlendiği gibi, bazı yerlerde belediyeler tarafından da organize edilmektedir [10]. Güreşlerde müşterek bahis ve iddia söz konusu değildir [10].

Dünya'da deve güreşleri hakkında ilk bilgi, Tahran'da ki Gulistan Kütüphanesinde bulunan ve yaklaşık 400 yıl öncesine ait İran, Moğol çizimlerinden elde edilmektedir [4]. Anadolu'da ise deve güreşlerinin başlangıç tarihi tam olarak bilinmemekle beraber yaklaşık iki yüzyıl önce göçebe obalar ve kervancılar arasındaki rekabete bağlı olarak Aydın ili İncirliova kasabasına yakın Hıdırbeyli köyünde yapılmaya başlanıldığı düşünülmektedir [3, 7, 9, 10]. Günümüzde güreşler, Ege bölgesinde kıyı şeridi boyunca, Akdeniz'de Antalya'nın güneyinde ve Marmara'da Çanakkale il sınırında düzenlenmektedir [7, 9]. Güreşlerin yapılacağı yere arena denilmektedir. Geçmiş yıllarda düzenlenen müsabakalarda arena olarak tarihi yerler kullanılmıştır. Selçuk güreşlerinde Efes Antik Tiyatrosu, Antalya güreşlerinde Serik'teki Aspendos Tiyatrosu, Çanakkale güreşlerinde Çimenli Kalesi seçilmiştir. Ancak 1998 yılından itibaren çıkarılan kanunla bu uygulamaya son verilmiş olup günümüzde arena yeri, yarış organizasyon komitesinin ilgili kişilerle (deve sahipleri, güreşler hakkında bilgi sahibi olan deneyimli kişiler, seyirciler) görüşmeleri sonucunda belirlenmektedir. Arena'nın iki özelliğe sahip olması gereklidir. Bunlar; devenin güreş esnasında rahat hareket edebileceği, zemininin genelde toprak olduğu geniş düz bir arazi ile seyircinin güreşi rahat izleyebileceği düz alanın çevresinde olan eğimli, engebeli yamacın bulunduğu bir alanın olmasıdır. Antalya'da zemini toprak olan bazı stadyumlar da güreş amaçlı kullanılabilir [9].

Güreş müsabakaları develerin kızgınlık gösterdiği aylar arasında (Aralık-Mart) yapılmaktadır [7, 9, 10, 11, 15]. Erkek develerde kızgınlık döneminde, ağzında bukkal bölgede bulunan balon benzeri mukoz bezlerden beyaz köpük salgılama, sürekli diş gıcırdatma, iştahta azalma, kuyruklarını kamçı gibi cinsel organına vurma, etrafa karşı agresifleşme gibi davranışlar görülebilmektedir [16]. Develer güreşmeye altı yaşında başlamakta olup sakatlık görülmediği sürece 20-25 yıl süre ile devam edebilmektedirler [14]. Güreş develeri atlardakine benzer şekilde soya dayalı olarak seçilip yetiştirilmektedir [5]. Her devenin gerek sahibi, gerekse güreş esnasında yapmış olduğu hareket ve oyunlara bağlı ola-

rak seyirci tarafından verilen kendine özel bir adı vardır [3].

Resim 4. Develerin güreş meydanı [9]

Güreş develerine iki yaşına kadar olan dönemde boduk, iki-üç yaş arasında ise dorum denilmektedir. Dört-altı yaş arasında daylak adı verilen develer güreşe sırtlarına bir çul örtülerek alıştırmaya başlanılmaktadır [15]. Devenin güreşe hazırlığı, bakımı, beslenmesi için tutulan bakıcılara Savran adı verilmektedir [5, 7, 14]. Altı yaşını dolduran daylaklara, sahipleri tarafından düzenlenen yemekli şölen eşliğinde havut giydirilir ve bu yaştan itibaren tülü olarak isimlendirilirler. Havut, tülünün sırt bölgesine uygun olarak düzenlenmiş, çeşitli süsler, keçe, ahşap (hatap), deri ve kumaş kullanılarak yapılan arka bölümünde deve sahibinin ve beldesinin/güreşe katılmak üzere geldiği yerin isimleri yazılı olan bir eğerdir. Havut hörgücü güreşirken korumaya yardımcı olmaktadır [14, 15].

Resim 5. Havut giydirilmiş deve [6]

Güreşe iki ay kala egzersiz amaçlı olarak her gün yürütülen tülü'lerin, dur, yürü, çök, kalk gibi komutlarla eğitim görmeleri sağlanır. Yürüyüşün mesafesi ve temposu kademeli olarak arttırılır. Güçlerinin artması için dağ ya da engebeli arazilerde yürümeleri sağlanır. Tülü'lerin güreşe 1 ay kala günde en az 10 km yürütüldükleri bildirilmiştir [9, 15]. Halk arasında deveden ter çıkana kadar yürütülmesi gerektiği, terleme durduğu zaman güreşe hazır olduğu düşünülmektedir [10]. Kasım ayının başlangıcında develere çul yerine havut giydirilir ve birlikte idman yaptırılır. Havut güreşler bitinceye kadar (havalarda ısınmaya kadar) devenin sırtından çıkarılmaz [10, 15].

Güreş müsabakaları başlamadan önce bir ter-tip heyeti/düzenleme komitesi belirlenir. Bu heyet, getirilen develerin ve savranların bakımından sorumludur [10]. Develer güreşin düzenleneceği yere kamyonlarla getirilirler. Organizasyonu gerçekleştiren kişilerin ortalama en az 100 devenin geleceğini hesaplayarak, ulaşımı ile kalınacak yeri belirlemeleri gerekmektedir. İzleyicilerden alınacak olan giriş ücretleri ile gelen güreşçilerin kalma yeri, nakil masrafları ve ödül parası karşılanır [9].

Resim 6. Egzersiz yaptırılan deve

Güreşten bir gün önce, Tülü'ler geleneksel biçimde süslenir ve şehir içerisinde dolaştırılırlar. Süslemede kullanılan aksesuarlar; havut (devenin semeri), hatap (havutun altından gelen ön tarafın iki yanında bulunan ağaç çatma), havutun üst bölümünde zömbek adı verilen koniye benzer çıkıntının üzerine örten ve ay yıldız ile süslenmiş olan havut üstü örtüsü, peş (devenin sırtında arka tarafı örten, adı ve yetiştirildiği kasabanın isminin yazıldığı bez), maşallah yazısının yazdığı süsleme, baş bölgesinde dilgos ve ayna ile süslü, jüt liflerle örülü olan atma yular ve file adı verilen örme ağızlık, genelde kırmızı renkli olan karın altı keçesi (bağların deveyi rahatsız etmemesi amaçlı kullanılır), dizgor (iki yandan uzanan iki sıra zil dizgisi), çingiraklar, çan, boyna takılan çoğunluğu mavi ancak aralarda pembe, sarı, kırmızı, yeşil renkli boncuklarında serpiştirildiği boyun tasma, işlemeli çul, köstek biçimli bağlanan körestelerdir [3, 7, 9, 15]. Ayrıca yöresel olarak bazı farklı malzemelerde kullanılabilir. Tirede ağız bağlamada kullanılan halat, Bozdoğan, Balıkesir ve Tire'de keçeden yapılmış olan kumaş, Buldan ve Çivril'de işlemeli dokuma bezleri kendi yörelerini sergilemekte kullanılan materyallerdir [9]. Deve sahipleri de güreş günü giyimlerine dikkat ederler. Körüklü çizme, pantolon, gömlek, yelek giyer, köşeli şapka, boyuna poşu takarlar [14]. Aynı günün akşamında halı gecesi adı verilen deve sahiplerinin tanıştığı ve kaynaştığı bir eğlence düzenlenmektedir. Bu gecede güreşlere maddi yardım sağlamak amacıyla bir halı açık arttırma ile satılır. Bu halıya en yüksek fiyat veren kişi, güreş ağası olarak belirlenir [14, 15]. Ayrıca bu gecede hakem kurulunca başka bir yerde güreşecek develerin eşleştirilmesi yapılır. Bu eşleştirme yapılırken eşit özelliklere sahip olanların karşılaştırılması sağlanır [10]. Ertesi gün güreşecek develer sahaya cazgır (sunucu) çağrısı ile davul zurna eşliğinde getirilirler ve saha içerisinde bir tur atarak izleyicilere kendini gösterirler. Buna kısbet atma denilmektedir. Cazgır güreşlerde anonslar yapıp, aralarda güreşen develeri tanıtan ve hakkında maniler okuyan, seyirciyi coşturan kişidir. Cazgır'ın söylemiş olduğu manilere birkaç örnek aşağıda verilmiştir.

- Yumurta yumurtaya vurduğu zaman, ayrılır sarısı ile beyazı. Burası güreşecek develerin arenası.

- Merhaba eller giderken aya, biz kalıyoruz bu dünyada yaya, rakibiyle güreşmeye başladı. Bodrum'dan Ahmet'in goca ağa. Maşallah'dır.

Güreşlerin sabit yazılı kuralları olmasa da yapıldığı bölgelerde değişmeyen herkesçe bilinen kuralları bulunmaktadır [9]. Havanın aşırı kötü, yağmurlu ve zeminin kaygan olması durumunda, hayvanların kayarak kendilerine zarar vermelerini önlemek için hakemler tarafından güreş iptal edilebilmektedir [7, 9]. Güreş esnasında örme yular, çanlar, çingiraklar ve ziller çıkartılır. Sahada develerin birbirlerini ısırma riskini önlemek için ağızları burnun dört parmak gerisinden bağlanır. Ağızının bağlanmasından sorumlu iki ağız bağcı ve bir ağız bağı kontrolörü bulunmaktadır. Ayrıca sahada güreşi idare eden bir orta hakem, sonucu belirleyen dört kişilik masa hakemi ve develeri ayırmada görevli onikişer kişiden oluşan iki urgancı grubu da yer almaktadır. Urgancılar hakemin uyarına göre, develeri ayırmada ve kovalayan deveyi tutmakla görevlidir [10, 14, 15].

Resim 7. Güreşen develer [14]

Müsabakanın olduğu gün, her deve bir kez güreşebilmektedir [3, 9, 14]. Güreş süresi 1980'li yıllarda 15 dakika iken günümüzde kısaltılarak 10 dakikaya indirilmiştir [9]. Özellikle çengel güreşen develerde bu süre daha kısa tutulmaktadır [10]. Develer güreştirilirken tecrübeli olanlar tecrübesizlerle, oyun tekniği bakımından sağdan güreşen sağcı deve sağcı deveyle, soldan güreşen solcu deve solcu deveyle eşleştirilmez. Karşıt oyun tekniği olanlar ile yönsüz güreşen develer güreştirilmektedir [14]. Develer güreşirlerken birbirlerine makas, tek, savurtma, çırpma, bağ/kapan, çengel, kol atma, kol kaldırma gibi oyunlar yapmaktadırlar. Ayrıca yön-

lü-yönsüz, sağcı-solcu gibi yaptığı oyunlara göre de isimler almaktadır [3, 14]. Güreşe başlarken develer birbirlerinin gücünü sınamak amacıyla yüz yüze yaklaşır. Buna makas denilmektedir. Makastan güreşen develerden birinin, yana kayarak ve ayakta destek alarak ön bacağıyla hasmının boynunu koltuk altına almasına kol bağı, devenin başı ile rakibinin ön ayaklarına hamle yaparak vurmaya çalışmasına tek yapma denilmektedir. Devenin hızlı olarak tek yapma davranışı savurtma diye adlandırılır. Rakibinin ensesine baş ile basıp, boyun altından yüklenerek yürümeye çırpma, rakibinin ön ayaklarından birini kendi ayaklarıyla kilitlemek suretiyle çelme takmasına çengel denilmektedir. Devenin tekten direk olarak çırpma geçmesi de görülebilmektedir. Güreşen develerin her ikisi yüz yüze ayakta dururken birinin diğerine diz altından attığı çengele düz çengel, ayakta yan yana dururken atılan çengele aşirtma çengeli, ayakta iken birinin diğerinin ayak bileğini sıkıştırmasına somun çengel, her iki devede aynı anda çengel yapıp diz üstü düşmesine musaf çengeli denilmektedir. Rakibinin başını ön ayaklarla kıştırarak sıkıştırmaya bağlama ya da kapan, ikisi de diz üstünde iken birinin diğerinin başını döş altına alarak sıkıştırmasına çatal kapanı, bağlanan develerden birinin ayağını bağdan kurtarmasına sökme denilmektedir. Deve bağ yaparken boynu ile rakibinin ayağını kaldırması kol atma olarak ifade edilir ve üç ayak üstünde kalan deve dengesini sağlamakta güçlük çeker ve bağı sökemez ise devrilerek yenik düşer [15]. Güreşlerde boylar eskiden ayak, orta, başaltı ve baş şeklinde yapılırken günümüzde çatım olarak ifade edilen devenin tecrübesi, güreş tekniği gibi özelliklere dikkat edilerek, develerin azalması ve boyutlarının küçülmesine bağlı ayak, başaltı ve baş güreşleri yapılmaktadır [10, 14]. Güreş esnasında rakibini bağırtan, yıkan, güreşi bırakıp sahadan kaçmasını sağlayan, havut'un yan tarafında hatap denilen ahşap parçayı toprağa değdiren deve galip sayılmaktadır [14, 15]. Süresi dolan ya da birbirlerine zarar veren develerin hakem kararı ile urgancılar vasıtasıyla ayrılması sağlanmaktadır. Süre dolduğunda yenen bulunmazsa beraberlik sağlanmış olur. Bu tip güreşler seyirci tarafından daha çok beğenilir. Ayrıca güreşte yenilen develerin küçük görülmemesi, alaya alınmaması önemli güreş geleneğidir. Güreş sonucunda kazanan deveye halı ve para ödülü verilir. [14].

Sonuç

Her ne kadar günümüzde deve, ulaşım ve yük taşıma gibi asıl işlevlerini yitirdiyse de Türkiye'de, özellikle göçebe hayatını benimsemiş, yörük kültüründen gelen insanlar tarafından yetiştirilmeye devam edilmektedir. Sportif amaçlı olarak yetiştirilen ve güreştirilen develer, batı Anadolu'da turizmi canlandırmak açısından önem taşımakla beraber, uzun zamandır devam eden bir geleneğinde sürdürülmesine yardımcı olmaktadır. Bu gelenek sayesinde, halk kültürel bir etkinlik için toplanarak bir araya gelip kaynaşmakta, yetiştiricilik yapan kişiler gerek ödül, gerekse para ile teşvik edilmekte ve dolayısıyla develerin nesli korunmakta ve yerel yönetimlere de daha iyi hizmet için ek gelir sağlamaktadır.

Günümüzde, medyanın insanları yanlış bir biçimde yönlendirilmesinden ve deve güreşlerinin olduğundan farklı gösterilmesinden dolayı, yetiştiriciler zor durumda kalmakta, birçok insan bu olaya ön yargıyla yaklaşmakta ve deve güreşleri gereken ilgiyi görememektedir. Bu tip olumsuzlukların bertaraf edilmesi, insanların doğru bilgilendirilmesi, düzenlenen deve güreşlerinin sadece dernekler tarafından değil, devletin de desteği ile Anadolu'nun farklı bölgelerinde yapılabilmesi için gereken çalışmaların ve reklam faaliyetlerinin yapılması gereklidir. Deve güreşlerinin yapıldığı yerlerde gereken önlemlerin alınması durumunda düzenlenen güreşlerin hayvan refahı üzerine olumsuz etkilerinin olmadığı konusunda insanlar bilgilendirilerek yanlış tanıtımdan kaynaklanan problemler ortadan kalkabilecektir. Böylelikle deve güreşlerinin Türkiye'nin tanıtılmasına olumlu katkı sağlayacağı, iç ve dış turizmi canlandıracağı ve ekonomik canlanmaya da yardımcı olacağı kanaati taşınmaktadır.

Kaynaklar

1. Akçapınar H, Özbeyaz C (1999): Hayvan yetiştiriciliği temel bilgileri, Kariyer Matbaacılık Ltd Şti.
2. Anonim (2013): FAOSTAT Database Results Erişim adresi http://www.fao.org/index_en.htm Erişim tarihi 25.03.2013
3. Anonim (2013): Deve güreşleri (tarihçesi) Erişim adresi <http://www.burhaniye.bel.tr/detail.aspx?did=347> Erişim tarihi: 20.03.2013
4. Anonim (2013): Deve güreşleri tarihi Erişim adresi <http://www.deveciler.com/v1/index.php/deve-gueresleri-hakkinda> Erişim tarihi: 20.02.2013
5. Anonim (2013): Camelus dromedarius, Camelus bactrianus Erişim adresi http://tr.wikipedia.org/wiki/Ana_Sayfa Erişim tarihi: 20.02.2013
6. Anonim (2013): Bodrum Ortakent Deve Güreşleri Erişim Adresi: <http://gezgene.blogspot.com/2013/01/bodrum-ortakent-deve-guresleri.html> Erişim tarihi: 22.03.2013
7. Aydın AF (2011): A Brief Introduction to the Camel Wrestling Events in Western Turkey, The Camel Conference /School of Oriental and African Studies [SOAS], Thornhaugh Street, London Erişim adresi: <http://www.soas.ac.uk/camelconference2011/file75386.pdf>
8. Cockril WR (1979): The Camelid an all purpose animal Volume I, Proceeding of the Khartoum workshop of camels, ISBN 91-7106-228-9
9. Çalışkan V (2009): Geography of a Hidden Cultural Heritage: Camel Wrestling in Western Anatolia, The Journal of International Social Research, 2 (8):123-126
10. Çulha A (2012): Kültür Turizmi Kapsamında Destekleyici Turistik Ürün Olarak Deve Güreşi Festivalleri Üzerine Bir Alan Çalışması Journal Of Yasar University, 3(12), 1827-1852
11. Güleç E (2012): Türk devesi ve deve güreşçiliği, Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği, Ankara
12. Kadim IT, Mahgoub O, Purchas RW (2008): A review of the growth, and of the carcass and meat quality characteristics of the one-humped camel (Camelus dromedaries), Meat Science 80: 555-569
13. Kadim IT (2012): Camel Meat and Meat Products, CABİ ISBN 1780641230, 9781780641232
14. Kalaycı DB (2013): Deve güreşleri Erişim adresi: <http://www.muglakulturizm.gov.tr/belge/1-96170/deve-guresleri.html>
15. Kartay D (2010): Ata Mirası: Türk Güreş Devesi, Anadolu Tülü'sü, Keskinöğlü AŞ Kültür hizmeti
16. Lensch J (1999): The Two-Humped Camel (Camelus Bactrianus), Erişim Adresi <http://www.fao.org/docrep/x1700t/x1700t05.htm>
17. Mukasa-Mugerwa E (1981): The Camel (Camelus dromedarius): A bibliographical review, International Livestock Centre For Africa P.O. Box 5689, Addis Ababa, Ethiopia
18. Iqbal A, Younas M, Khan BB (2012): Some Observations on Breeding and Reproductive Behavior of Camelus Dromedarius, Proceedings of the 3rd Conference of the International Society of Camelid Research and Development
19. Özbeyaz C (1997): Deve ve Yetiştiriciliği, Türk Veteriner Hekimliği Derneği 9(4): 48-52.